

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Simpozij u povodu 300. obljetnice rođenja Immanuela Kanta (1724–2024): Kant

Babić, Mile; Mujkić, Asim

2025

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/834>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

KANT I IDEJA TRANSCENDENTALNE FILOZOFIJE

*Marijan Krivak**

Sažetak: Kantova “ideja transcendentalne filozofije” iskazuje njegov dug povijesti filozofije. Naime, ona je o latentni homage Platonu kao inauguralnom mislitelju Zapada. Ipak, Kantova ideja filozofije neće i dalje slijediti tu putanju mišljenja. Njegova će metodologija ostati putokaz za mogućnost ostvarenja “metafizike kao znanosti”. Ali... iako će u povijesti filozofije – ponajprije preko svoje *Kritike čistoga uma* (1781.) – ostati zabilježen kao prekretnički mislitelj tzv. “kriticizma”, njegov će obol suvremenoj kritičkoj misli ostati životvornim posredstvom svojih nastavljača. Na izravnoj hereditarnoj liniji to će biti Fichte, a zatim i Hegel. Konačno, svoju će istinsku afirmaciju Kant steći u Heideggerovoj studiji “Kant i problem metafizike”. Što je od toga danas “živo”, za nas “sadašnje”, hic et nunc?

Prije svega, radi se o osebujnoj *arhitektonici čistoga uma*, koja se ima ostvariti kao svojevrsna “umjetnost sustava”. Naravno, Kant će zastati, u domeni spoznaje, na prepreci nazvanoj *Ding an sich* (stvar po sebi). Stoga je bitno istaknuti da će tek Fichte posvema razotkriti latentni primat prakse u Kantovoj misli. Naime, sintetička apriornost sudova vezana je uz spekulativno “prekoračenje”. Iako sam Kant neće nikada ustvrditi “umski primat” – barem ne u spoznajnoj domeni – on će rukovoditi cjelokupnom praksom “životnog svijeta” njegove filozofije. “Primat praktičkog uma”, tako, biti će svojevrsnim inauguratorom sve Kantove usmjerenosti prema analizi aktualiteta. To neće biti samo inspiracijom za Foucaultove analize teksta “Odgovor na pitanje: što je to Prosvjetiteljstvo?” nego će i obrnuti dominaciju transcendencije u korist imanencije mišljenja (najvažnijeg?) filozofa 20. stoljeća – Gillesa Deleuzea. Ali, to je već predmet neke druge analize i nekog drugog izlaganja...

Ključne riječi: ideja, transcendentalna filozofija, “primat praktičkog”, Hegel, Heidegger, Foucault

Termin “transcendentalno” u Kantovu shvaćanju njegove *Kritike čistoga uma*, kao ideja svojevrsne “transcendentalne filozofije”, nije specifični *novum* i njegovo izvorno otkriće. Pojam “transcendentalija” nalazimo već u srednjovjekovnih skolastičara. Konkretno, detektiramo ga u tradiciji Alberta Velikog i Tome Akvinskog. Kant spominje “transcendentalije” kao bitno srednjovjekovne pojmove u *prvom poglavlju transcendentalne logike i transcendentalne analitike*, dakle, u *analitici pojmova*. Dakle, nakon što je već izveo svoje tablice sudova i kategorija te, prema tomu, već pronašao – putem

* Filozofski fakultet Sveučilišta Josip Juraj Strossmayer u Osijeku

transcendentalnog rukovodstva – sve “čiste razumske pojmove”. A to je, pak, znamo, bilo nužno da se “potpuno izradi plan za cjelinu jedne znanosti ukoliko se ona zasniva na pojmovima a priori”. To je i bila krajnja Kantova namjera u ovom stadiju razmatranja.

Kant ovdje spominje skolastičare, koji uvode još jedno poglavlje sa držajem čistih razumskih pojmova, a što bi imalo vrijediti za predmete kao pojmove “a priori”. No, time bi se povećala tablica kategorija. To bi, pak, za Kanta bilo nemoguće. Ove su srednjovjekovne transcendentalije, kao što je poznato: *unum, verum, bonum* (naime: jedinstvo, istina, potpunost).

One pojmove izlaže načelo koje je među skolastičarima tako glasovito: *quodlibet est unum, verum, bonum*. Premda je doduše upotreba ovoga načela u pogledu zaključaka (koji su dali same tautologijske sudove) ispala veoma bijedno, tako da se u novije vrijeme običava postavljati u metafizici gotovo samo iz počasti... ona u nekome razumskom pravilu ima svoju osnovu koja se samo neispravno tumačila, kao što to često biva. (Kant, 1984: 64–65)

Međutim, u kasnijem svom obrazlaganju, Kant ove transcendentalije podvodi pod kategorije kvantiteta, dakle: *jedinstva, mnoštva i cjelokupnosti*. On time, na neki način, rješava problem koji mu se pojavio – mogućnost proširenja tablice kategorija (o čemu bi se, dakako, moglo raspravljati!). Sam latinski glagol *transcendere* znači “nadilaziti” ili “prekoračivati”; dakle, nadilaženje i prekoračivanje svijesti pojedinca, s onu stranu osjetilnosti i spoznajâ, prije svakog iskustva.

Potrebno je ovdje terminološki “raščistiti” i diferenciju između *transcendentnog* i *transcendentalnog*.

Transcendentno bi ovdje bilo: *svako nadilaženje moći naše spoznaje ukoliko što nije osjetno* (konkretno ovdje ideje transcendentalne dijalektike, koja sadrži pitanje o duši */paralogizmi/*, o svijetu */antinomije/* i o bogu */transcendentalni ideal/*).

Transcendentalno, pak, označava omogućavanje apriornih funkcija naše spoznaje, dakle, jednu *ideju transcendentalne filozofije*, i to kao ideju i razdiobu posebne znanosti, pod imenom *Kritike čistoga uma*.

*

Kant ovdje započinje svoje izlaganje tvrdnjom da je iskustvo nesumnjivo onaj prvi produkt što ga naš razum proizvodi i obrađuje tek sirovu građu osjetilnosti, te ista (osjetilnost) pruža tle za najraznolikije spoznaje. Ali, *razum* se,

po samoj svojoj prirodi, ne daje ograničiti na “puku iskustvenost”. Naime, ona nam ne pruža nužnost spoznajâ i ne daje pravu općenitost. Ovdje se uvođi *um*, koji želi spoznaje s karakterom unutarnje nužnosti. Dakle, radi se o “čistoj spoznaji”, neovisnoj o svakome iskustvu. Te se, pak, spoznaje, nazivaju *a-priornim*, dok se iskustvena spoznaja nazivlje *a-posteriornom*, jer se može iskusiti samo empirijski. Ovi termini, *btw*, imaju svoje podrijetlo u tradiciji tzv. “leibniz-wolffovske” racionalističke škole. *Apriorne*, dakle čiste spoznaje nepomiješane iskustvom, čine da se o predmetima koji se pojavljuju osjetilima može reći i više od onoga što nam govori iskustvenost (barem si to one uobražavaju!?) te da nam nude pravu nužnost i općenitost, a koje su nam nedostupne u pukoj empirijskoj spoznaji. Ali, kako Kant nadalje izlaže, postoje izvjesne spoznaje koje prelaze horizont svakog mogućeg iskustva i proširuju opseg naših sudova preko svih njegovih granica.

I upravo u ovim posljednjim spoznajama, koje nadilaze osjetilni svijet, gdje iskustvo ne može dati nikakvo rukovodstvo ni ispravljanje, leže istraživanja našeg uma... a njihovu krajnju svrhu (mogli bismo smatrati – op. a.) mnogo uzvišenijom nego sve što um može naučiti na području pojava. (Kant, 1984: 25)

Ta istraživanja i te spoznaje očito su za Kanta duboko ukorijenjene u ljudskoj prirodi, da se ove nikako ne napuštaju i ne prepuštaju sumnji, ravnodušnosti i potcjenjivanju. Zada(t)ci *uma* ne daju se nikako izbjeći i izgleda da je u samom u samom interesu *uma* nužnost postavljanja spekulativnih i metafizičkih pitanja.

[Ovi neizbježni zadaci samoga čistog uma jesu *Bog*, *sloboda* i *besmrtnost*. Znanost kojoj je krajnji cilj, sa svim njegovim pripravama, upravljen samo na rješenje ovih zadataka, zove se metafizika.] (Kant, 1984: 25).

U sljedećem odjeljku Kant je, može se reći, čak i začuđen silovitom neobuzdanošću i visokim letom spekulacije (koja se ovdje, naravno, upotrebljava u pogrđnom smislu) prema izvanosjetilnim i čistim spoznajama, koje se proširuju do neslućenih razmjera i zaustavljaju se tek tamo gdje nailaze na očita proturječja. Čak se i ta proturječja – kako Kant kaže – mogu izbjeći ako se izmišljanje vrši pažljivo, ali da i tada ona ostaju obične izmišljotine.

Matematika nam ovdje daje sjajan primjer. Dakle, o tomu koliko se daleko može protezati naša spoznaja *a priori* neovisna o iskustvu, premda se njezini predmeti dadu prikazati samo u zrenju, ali ipak se gotovo ne razlikuju od čistoga pojma. Uzgred budi rečeno, na jednome drugom mjestu, u *odsjeku sustava načela čistoga razuma*, Kant veli da matematika svoje pojmove konstruira, te je to ona njena *differentia specifica* od svake spekulativne znanosti.

Ipak, spekulacija gotovo nezadrživo kreće, što je iskustvo dokazalo, u nadosjetilni svijet.

Laki golub, koji u slobodnom letu dijeli zrak kojega otpor osjeća, mogao bi sebi stvoriti predodžbu, da bi mu to u zrakopraznom prostoru još bolje uspijevalo. Isto je tako Platon napustio osjetilni svijet, jer razumu postavlja tako različite zapreke (u 2. izdanju: tako uske granice), pa se na krilima ideja odvažio u prazni prostor čistoga razuma onkraj osjetilnoga svijeta. (Kant, 1984: 25)

Čak se i u takvoj sudbini (tako određenoj) ljudskoga uma na kraju ne ispituju temelji istraživanja na kojima je ono počivalo, ili se to u najboljem slučaju ipak čini nakon izvršenja posla. Naizgled prirodno ispitivanje temelja na kojima će se izgraditi zgrada uporno se u dosadašnjoj metafizici izbjegavalo. Stoga je i ona bila – dogmatska. Upravo zato Kant i želi obrazložiti dvije vrste spoznaje, kako bi ih strogo distingvirao i razjasnio. Naime, to gdje ustvari *um* prelazi granice koje su mu nametnute, te proširuje, tobože, spoznaju preko svakog iskustva. Tako da se novima smatraju spoznaje nastale tek iz raščlanjivanja onoga poznatog.

*

Kant se sada daje na diferenciranje analitičkih i sintetičkih sudova. Ovo će mu kasnije poslužiti da formulira, najvjerojatnije, najbitnije pitanje čitave *Kritike čistoga uma*: “Kako su mogući sintetički sudovi a priori?” (s karakterom nužnosti i općenitosti). Analitički sudovi su oni u kojima je predikat nešto već sadržano (premda skriveno) u subjektu, dok je u sintetičkim sudovima predikat sasvim izvan i nezavisan je od subjekta. Stoga su analitički sudovi – *objašnjavajući* sudovi, jer se ne izlazi iz (pojmljenog) subjekta, nego se ovaj samo objašnjava. Sintetički su sudovi, pak, *proširujući* sudovi, jer se iz subjekta ne može izravno izvesti predikat.

Kad npr. kažem: sva su tjelesa protežna, onda je to analitičan sud. Ja naime iz pojma, koji vežem za riječ tijelo, ne smijem izaći da bih našao da je protežnost povezana s njime, nego moram onaj pojam samo razglobiti, tj. da bih taj predikat našao u njemu moram samo postati svjestan onoga raznolikoga što uvijek pomišljam u njemu... Naprotiv, kad kažem: sva su tjelesa teška, onda je predikat nešto posve drugo od onoga što ja uopće pomišljam u samome pojmu tijela. (Kant, 1984: 26)

Pomoću tih odrednica sasvim se jasno nadaje da su svi iskustveni stavovi sintetični, jer bi zaista bilo besmisleno da se iskustvom obrazlaže analitičan

sud. Empirija nam, dakle, omogućuje širok spektar proširivanja sudova o kojima se pomišljaju i predikati koji stoje izvan određenog subjekta, ali mu se putem iste (empirije) ipak pridodaju. Pojam se tijela, najprije, može npr. analitički spoznati pomoću raznih unutarnjih obilježja – poput protežnosti, neproničnosti ili oblika – ali se težina tijela utvrđuje. Pojednostavljeno govoreći: to je “sintetički izlet u empiriju”.

Ali kod sintetičnih sudova a priori potpuno manjka ovo pomoćno sredstvo. Ako moram izaći izvan pojma A da bih jedan drugi spoznao kao povezan s njime, što je to onda na što se upirem i uslijed čega sinteza postaje moguća, jer ovdje ja nemam te prednosti da se na području iskustva osvrnem za tim? (Kant, 1984: 27)

Apriorni sudovi, iako nužno streme k svojoj sintetičkoj legitimaciji, nikako ipak ne dopiru do nje. Jer, nikako se ne može doći do toga da se postavi nešto različito od onoga što se događa i da se to spoznaje u nužnosti, npr. kao pojam “uzroka” (Ur-sache). Postavlja se ovdje jedno od ključnih pitanja cijele Kantove filozofije: ono o kauzalitetu iz *slobode!*(?)

Razum se u ovakvim ekskursima ne može osloniti na iskustvo, jer bi to protivrječilo težnji da se s krajnjom općenitošću i nužnošću izvede pojam “uzroka” (primjer je to što ga ovdje Kant navodi) posvema a priori i iz samih pojmova. Analitički se može ovdje pomišljati npr. vrijeme, ali to je upravo veoma daleko od onoga što se traži, tj. da se apriorno i nužno utvrdi pojam uzroka nečemu što se događa.

Krajnji cilj naše spekulativne spoznaje a priori zasniva se ipak na sintetičnim i proširbenim načelima, jer su ona, ustvari, “dograđivanje”, ili “novi dobitak” (možda i “višak vrijednosti!?”) što ga nije moguće ostvariti u analitičkim načelima, već tek u sigurnoj i opsežnoj sintezi.

Ovdje, kako Kant kaže, leži skrivena tajna koja omogućuje da se doista legitimira, te učini sigurnim i pouzdanim, njezino rješenje za napredovanje na području *čiste umske spoznaje*, te koja omogućava da se ostvari jedno pravo, možda i sistematsko obrazlaganje *UMSKE SPOZNAJE*, što osigurava svaku njezinu uporabu. Sve to leži u osebnosti sintetičkih sudova (i to onih apriornih).

Iz svega dosad navedenog, Kant se sprema iznijeti ideju jedne posebne znanosti. Ova će se nazvati *kritika čistoga uma*. Jednako će služiti njegovoj disciplini, a postati će osnovom Kantova “kriticizma”. Budući da su čiste samo one spoznaje koje su nepomiješane bilo kakvim iskustvom – koje su, dakle, moguće a priori, one su nužno vezane uz *umsku moć*. Ova, pak, *umska moć* jest moć principa ili moć ideja, koja vodi prema jednom *organonu čistoga*

uma, prema kojemu bi se sve spoznaje a priori mogle steći i ujedno ostvariti. No, kako je to po osnovnim Kantovim pretpostavkama dosad izloženim – naime, da *um* raspolaže jednim organonom za sustav čistoga *uma* – nešto u ovome trenutku neizvedivo; to mi možemo izgraditi tek – i to ispitivanjem izvora i granica *čistoga uma* – dakle, ne jednu izgrađenu doktrinu, već samo *kritiku čistoga uma*. To se ostvaruje upravo u ideji jedne transcendentalne filozofije *uma*, i to upravo na ovome mjestu samo “ideji” transcendentalne filozofije (što također valja istaknuti), jer bi već gotova i izgrađena transcendentalna filozofija pretpostavljala i sintetične spoznaje a priori, jednako kao i analitične. Stoga ova, *transcendentalna filozofija* još ne može biti nikakvom doktrinom, nego tek *transcendentalnom kritikom*.

Kako Kant definira i objašnjava transcendentalnu spoznaju?

“Ja nazivam transcendentalnom svaku onu spoznaju koja se ne bavi toliko predmetima, koliko našim apriornim pojmovima o predmetima uopće”.¹

Transcendentalna kritika nužno je i neodvojivo povezana s razumom koji sudi o naravi stvari, dakle nije ovisna o “pukoj prirodosti stvari”, već o apriornim razumskim spoznajama. Ali, isto tako, tu je i njezino bitno ograničenje. Ona ne dopire do priznavanja *umske spoznaje* koja bi omogućavala definitivno pouzdani organon za potpuni sustav filozofije *čistoga uma*, već može pružiti jedino *kanon istine*.

Tu se zadržava i jedan moment Hegelove kritike Kanta, uključen u odnos prema kritičkoj filozofiji, u drugome *stavu misli prema objektivitetu* njegove *Enciklopedije filozofijskih znanosti*. Konkretno, radi se o § 52:

Mišljenje ostaje, prema tome, na njegovu najvišem vrhuncu ODREĐENOST, nešto VANJSKO; ono ostaje samo upravo APSTRAKTNO MIŠLJENJE, koje se ovdje uvijek zove UM. Prema tome je um rezultat, daje samo formalno jedinstvo za pojednostavljenje i shematiziranje iskustva, on je KANON, ne ORGANON ISTINE, on ne može dati DOKTRINU beskonačnoga, nego samo KRITIKU SPOZNAJE. Ta se kritika u svojoj posljednjoj analizi sastoji u UVJERAVANJU da je mišljenje u sebi samo NEODREĐENO JEDINSTVO I DJELATNOST TOG NEODREĐENOG JEDINSTVA. (Hegel, 1987)

Možemo ovdje spomenuti i jedan drukčiji tip interpretacija Kanta, sadržan u Heideggerovoj (1979) studiji *Kant i problem metafizike*, koja donosi tezu o čovjekovoj konačnosti (izvan horizonta tzv. “filozofske antropologije”, a na tragu jedne fundamentalne ontologije) kao glavnoj predispoziciji za metafiziku.

¹ Iz 2. izdanja: “nego našim načinom spoznavanja predmeta, ukoliko bi ovaj imao biti a priori moguć”.

Iz Kanta i ove Heideggerove interpretacije ovdje proizlazi da, kada osjetilnost ne bi davala granice razumu, onda bismo imali *beskonačni um* (*intellectus archetypus intuitivus*). To bi tada očigledno protivrjeđilo tezi o čovjeku kao konačnome biću. *Last, but not least*, Heidegger u svojoj interpretaciji *kritike čistoga uma*, pored dva “stabla spoznaje”, osjetilnosti i razuma, uvodi i *transcendentalnu uobrazilju*, kao korijen obaju stabala. Prema tomu, *transcendentalni shematizam* jest za Heideggera najbitnije poglavlje cjelokupne *Kritike čistoga uma*. Dakle, *shema* kao proizvod transcendentalne *moći uobrazilje* (*Einbildungskraft*) služi mu kako bi interpretativno izložio Kantovu transcendentalnu odredbu *vremena*, što je i glavni predmet Heideggerova istraživanja u razdoblju “fundamentalne ontologije” zasnovane na “egzistencijalnoj analitici tubitka” iz *Sein und Zeita* (1927.).

Kod razdiobe transcendentalne filozofije, Kant napominje da je ova (transc. fil.) samo ideja koja se mora ostvariti tek *arhitektonikom čistoga uma*. Ova je, pak, prema njemu, “umjetnost sustava”. Također se govori o tomu da se potpunost u raščlambi i pojmovno izvođenje ne izvodi ovdje jer to nije onaj problem zbog kojega se izlaže sama *kritika čistoga uma*, već je to problem potpunosti i sveukupnosti sintetičkih apriornih načela. Stoga Kant kaže:

Kritici čistoga uma pripada prema tome sve što sačinjava transcendentalnu filozofiju, pa je ona potpuna ideja transcendentalne filozofije. Ali ona još nije sama ova znanost, jer u analizi ide samo tako daleko koliko je to potrebno za potpuno prosuđivanje sintetične spoznaje a priori. (Kant, 1984: 29).

U ideji znanosti transcendentalne filozofije i njezine podjele mora se strogo imati na umu da se ona ne smije baviti pojmovima koji u sebi imaju empirijsko podrijetlo i da spoznaja mora biti čista, tj. apriorna. Transcendentalna filozofija jest mudrost samo čistoga spekulativnoga *uma*. Sve praktičko – uz što su nužno povezani principi prava, moraliteta, čudorednosti/običajnosti... etičko, ekonomsko, političko – pripada empirijskim izvorima spoznaje, te stoga ne ulazi u *kritiku čistoga uma*.

S gledišta sustava podjele ove znanosti (*kritike čistoga uma*, tj. *transcendentalne filozofije*), imamo 1. *transcendentalnu elementarnu nauku* i 2. *transcendentalnu metodologiju*. Stoga Kant ovdje napominje da postoje dva stabla ljudske spoznaje: *osjetilnost* i *razum*. Oni možda proizlaze iz zajedničkog, ali nama nepoznatog korijena. (Gore sam spomenuo Heideggerovo “rješenje problema”.)

“Pomoću osjetilnosti predmeti nam se daju, dok se pomoću uma pomišljaju.”

Stoga Kant svoju *Kritiku čistoga uma* započinje *transcendentalnom estetikom*, koja je nauka o osjetilnim spoznajama; etimološki iz grčke riječi, *aísthēsis*, αἴσθησις, čije su glavne, tj. čiste forme osjetilnog zrenja *prostor* i *vrijeme*.

“...jer uvjeti pod kojima predmeti jedino daju ljudsku spoznaju prethode onima pod kojima se predmeti pomišljaju”.

No, ovdje treba prekoračiti Kanta i usmjeriti se prema Fichteu, Hegelu, ... Deleuzeu.

Literatura

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, prev. Viktor D. Sonnenfeld, biblioteka “Logos”, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo 1987.

Heidegger, Martin. *Kant i problem metafizike. Sa davoskim saopštenjem i diskusijom između M. Heideggera i E. Cassirera*, prev. Milutin Stanisavac, Velika edicija Ideja, Mladost, Beograd 1979.

Kant, Immanuel. *Kritika čistoga uma*, prev. Viktor D. Sonnenfeld, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1984.

KANT AND THE IDEA OF TRANSCENDENTAL PHILOSOPHY

Summary: Kant's "idea of transcendental philosophy" shows his debt to the history of philosophy. Namely, it is about a latent homage to Plato as the inaugural thinker of the West. Nevertheless, Kant's idea of philosophy will not continue to follow this path of thought. His methodology will remain a guide for the possibility of realizing "metaphysics as a science". But... although in the history of philosophy – primarily through his Critique of the Pure Mind (1781) – he will remain recorded as a turning point thinker of the so-called "criticism", his contribution to contemporary critical thought will remain life-giving through its successors. In the direct hereditary line it will be Fichte, and then Hegel. Finally, Kant will gain his true affirmation in Heidegger's study "Kant and the problem of metaphysics". What of that is "alive" today, for us "present", hic et nunc?

First of all, it is about a peculiar "architecture of the pure mind", which is to be realized as a kind of "system art". Of course, Kant will stop, in the domain of knowledge, at an obstacle called *Ding an sich* (thing in itself). Therefore, it is important to point out that only Fichte will fully expose the latent primacy of practice in Kant's thought. Namely, the synthetic a-prioriness of courts is related to speculative "exceeding". Although Kant himself will never assert the "primacy of the mind" – at least not in the cognitive domain – he will govern the entire practice of the "lifeworld" of his philosophy. "The primacy of the practical mind", thus, will be a kind of inauguration of all Kant's orientation towards the analysis of current affairs. This will not only be an inspiration for Foucault's analysis of the text "Answer to the question: what is the Enlightenment?", but will also reverse the dominance of transcendence in favor of the immanence of the thinking of the (most important?) philosopher of the 20th century – Gilles Deleuze. But that is already the subject of some other analysis and some other presentation...

Keywords: Idea, transcendental philosophy, "primacy of practical", Hegel, Heidegger, Foucault